

– Hakemli Makale –

KLASİK BİR TASAVVUFÎ ESER OLARAK MESNEVÎ VE BOSNALI ŞÂRİHLERİ: SÛDÎ BOSNEVÎ, ALİ DEDE BOSNEVÎ VE ABDULLAH BOSNEVÎ

Ali ÇOBAN

Yrd.Doç.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi A. Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
konevi_1@hotmail.com

Öz

Hz. Mevlânâ'nın Mesnevî'si yazıldığı günden itibaren tasavvufî ve ilmî muhitte ilgi ile karşılanmış, okunmuş ve üzerine şerhler yazılmıştır. Klasik eserlerde görülen; esere olan ilginin, belirli bir çevre veya bölge ile sınırlı olmaması Mesnevî için de geçerlidir. İşte bu ilginin tezahürlerinden birisi olarak Bosna asıllı sûfî ve edîbler, Mesnevî üzerine çeşitli şerhler yazmışlardır. Bunlardan, Fars klasiklerine yazdığı şerhlerle bilinen Sûdî-i Bosnevî (v. 1007/1599?), Mesnevî'yi de şerh etmiştir. Ancak muteber bir nüshasına ulaşılama-
mıştır. Şerh atfedilen bir isim de, Halvetî şeyhi Ali Dede el-Bosnevî'dir (1007/1598). Çe-
şitli eserleri olan Ali Dede'nin, Mesnevî'nin dîbâcesi üzerine de şerh yazdığı İstanbul Bü-
yükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı kataloğunda görünmektedir. Ancak şerhin ona ait
olmadığı tespit edilmiştir. Diğer bir müellif ise Abdullah Bosnevî'dir (v. 1054/1644).
Bosna asıllı önemli isimlerinden olan Abdullah Bosnevî'nin altmış civarındaki eseri ara-
sında, Mesnevî üzerine biri kayıp olmak üzere üç ayrı şerhi bulunmaktadır.

Biz bu makalemizde, bir klasik olarak Mesnevî'yi ele alıp onun üzerine Bosna asıllı üç
isim tarafından yapıldığı belirtilen şerhlerin aidiyetini tespit ve özelliklerini tahlil etmeye
çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Klasik eser, Mesnevî, Sûdî Bosnevî, Ali Dede Bosnevî, Abdullah
Bosnevî

The Mathnawî as a Tasawwufical Classic and Its Bosnian Annotators: Sûdî al-Bos- nawî, Ali Dada al-Bosnawî and Abdullah al-Bosnawî

Jalaladdin Rûmî's Mathnawî has been regarded as an important work in the mystical
and scholarly circle since the day it was written. This work was read and commentaries
were written on it. This attention is not restricted to a specific environment or a region.
Therefore, it will be correct to define the Mathnawî as a guidebook for all sûfî orders.
On the other hand, we see that Bosnian scholars and mystics have a special attention to
the Mathnawî. Among them, Sûdî al-Bosnawî (d. 1007/1599?) who had been known
with his commentaries on Persian classical books, has written a commentary on the

Mathnawī too. Another important name is Ali Dada al-Bosnawī (v. 1007/1599) who was a sheikh of the Halwatī order. Ali Dada al-Bosnawī who has various works, has also an annotation on the dibāja (introduction) of the Mathnawī. We encountered a copy of this previously unknown work in the Atatürk Library of Istanbul Metropolitan Municipality and we will introduce this work in detail. Yet another annotator is Abdullah al-Bosnawī. He is one of the prominent names of Bosnian Sūfi scholars. He has about 60 works and among them are three commentaries on the Mathnawī. Unfortunately, one of these three commentaries is still lost.

In this article, we will try to introduce Mathnawī as a classical book and analyze the commentaries on the it written by Bosnian scholars.

Keywords: Classical book, Mathnawī, Südi al-Bosnawī, Ali Dada al-Bosnawī, Abdullah al-Bosnawī.

GİRİŞ

Bu makale, gayesi bakımından temelde iki hususu incelemeyi amaçlamaktadır. *Birincisi*, *Mesnevî*'nin bir Tasavvuf Klasığı olarak ele alınmasının ne anlama geldiği, *ikincisi* ise bu klasik eserin Bosnalı bazı şârihler tarafından yapılan şerhlerinin incelenmesidir. Ancak şârih olarak görünen bazı isimlerin şerhlerinde aidiyet problemi olduğu için öncelikle şerhlerin aidiyeti üzerinde durulmuştur. Aidiyet meselesi halledildikten sonra şerhlerin tahliline geçilmiştir.

Şimdi makaleye dönecek olursak belirtildiği üzere, makalemizin hedefi temelde iki hususun incelenmesi üzerine kuruludur. Birincisi, *Mesnevî*'nin bir Tasavvuf Klasığı olarak görülmesidir. Bu açıdan, “klasik eser” nedir? Klasik diye isimlendirilen eserlerin özellikleri nelerdir? sorularından hareketle *Mesnevî*'nin hangi özellikleri sebebiyle bu unvâna liyâkat kesbettiğine değinilecektir. İkinci olarak ise, aslında birinci madde ile dolaylı alakası bulunan XV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarına dâhil olan Bosna'da *Mesnevî*'yi şerhettiği belirtilen şârihlerin şerhlerinin incelenmesidir.

Öncelikli olarak “klasik eser” hususunu ele alalım.

1. Klasik Eser

Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*'nde ‘klasiğin’, geleneksel, eskimiş ve üstünde tartışılmayacak kadar gelenekleşmiş olan ayrıca örneklik vasfı ve kendini kabul ettirmiş anlamlarına sahip olduğunu bildirmiştir. Osmanlıca karşılığı olarak ise “âdet” sözcüğünü göstermiştir.¹ “Âdet” ise kânûn, an’ane sözcükleriyle yakın anlamlara sahip olup gelenek, görenek, tarz, usûl gibi anlamlara gelmektedir. *Alêlâde* ya da *âdeten* sözcükleri ise bu minvalde, *her zaman*

¹ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993, c. III, s. 299.

vâki olduğu gibi anlamına gelmektedir.² Sözlük anlamından hareketle klasik eserin, mutât olan vecih üzere devamlılık vasfını hâiz ve bir tarz oluşturmuş eserler için kullanılabileceği söylenebilir. Klasik nedir? sorusuna “İslam Ahlak Klasikleri Bağlamında” cevap arayan Ayşe S. Oktay, bu tür eserlerde bulunan üç temel özelliği şöyle tespit etmiştir:

i. Geleneksellik: Bir noktaya kadar klasik eserler bir geleneğe bağlıdır- lar.

ii. Kendilerini kabul ettirme, model olma: Bu husus klasik adayı olan eserin olgun ve mükemmelliği ile alakalıdır.

iii. Geleneği devam ettirmekle beraber kendilerine has olan ve daha sonra genellikle bu yönlerinden dolayı örnek alınacak eserler.³

Şimdi bu tespitlerden hareketle salt bir geleneğin devamı olmanın klasik olmak için yetmediği, kendisinin de bir çığır açıcı veya kendisinden sonraki çalışmalara yön verici bir vasfının olması gerektiği ve bu özelliği sebebiyle klasik addedildiği söylenebilir. Nitekim Ekrem Demirli, bir makalesinde İbnü'l-Arabî'nin, bir Tasavvuf klasiği olan *Füsûsu'l-Hikem* adlı eserinin yerleşik anlamıyla bir tasavvuf kitabı olmadığını, onun klasiklik vasfının, varlığın birliği çerçevesinde yeni bir tasavvuf anlayışı geliştirmesi ve kendine has münbit bir literatür ortaya çıkarmasından kaynaklandığını belirtmiştir.⁴ Yani geleneği devam ettirme yönünden ziyade eser, kendine has olan yönleriyle ve örneklik vasfı taşıması sebebiyle klasik olarak addedilmiştir.

Şimdi bu açıklamalardan sonra *Mesnevî*'ye baktığımız zaman neyin devamıdır ya da neden dolayı klasiktir? sorularını sorabiliriz.

1.1. Bir Klasik Eser Olarak *Mesnevî*

Yukarıda zikredilenler açısından *Mesnevî*'ye bakacak olursak onun klasik olma vasfına şu özellikleri sebebiyle hâiz olduğunu söyleyebiliriz.

İlk olarak, *geleneksellik* maddesidir. Bu minvalden bakıldığı zaman Hz. Mevlânâ'nın Tasavvufî düşünceleri ve yazım üslûbu neyin devamıdır bu iki hususa bakmak gereklidir. Mevlânâ'nın tasavvufî terbiyesini babasından ve

² Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lügati*, İstanbul: Maarif Mat., 1943, c. III, s. 470; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Doğu Mat., 1970, s. 11.

³ Ayşe Sıdika Oktay, “İslam Ahlak Klasikleri Bağlamında Klasik Nedir?”, *İslam ve Klasik*, haz.: Sami Erdem-M. Cüneyt Kaya, İstanbul: Klasik Yay., 2008, s. 310, 315-316.

⁴ Bkz. Ekrem Demirli, “Bir Tasavvuf Klasiği Olarak Fusûsu'l-Hikem: İbnü'l-Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'i ve Ekberî Geleneğin Teşekkülündeki Rolü”, *İslam ve Klasik*, haz.: Sami Erdem-M. Cüneyt Kaya, İstanbul: Klasik Yay., 2008, s. 319-327; 319, 321, 325-327.

babasının müridi olan Burhaneddin Muhakkık Tirmizî'den aldığı ilk kaynaklardan itibaren belirtilen bir husustur. Meselâ Sipehsâlâr, Hz. Hüdavendigâr'ın hırka ve telkin isnâdının babasından olduğunu "peder-i âlî-güherleri Hazreti Sultânü'l-Ulemâ Behâüddîn Veled radiyallâhu anh Efendimizden muktebes ve mütefeyyez olarak"⁵ şeklinde belirtmiştir. Babası Bahâ Veled'in silsilesi ise kimi isnâdlarda Ahmed Gazzâlî'ye kiminde Necmeddîn-i Kübrâ'ya kiminde ise her iki ismin birleştiği bir silsileye ulaşır.⁶ Öte yandan "irâde şeyhi" olmasa da Mevlânâ'nın kendisiyle "sohbet"te bulunduğu ve hayatında ve düşüncelerinde önemli bir etkiye sahip olan Şems'in Mevlânâ üzerindeki etkisi de göz ardı edilmemelidir. Zira Mevlânâ'nın sülûk anlayışının; zühd boyutu Kübrevîliğin, aşk [terk ve tecrid] neşvesi ise Şems'le irtibatının mirası olarak görülmedir.⁷

Hz. Mevlânâ'nın yazım üslûbuna bakıldığı zaman kendisini tasavvufî mesnevî geleneği içinde Senâî ve Attâr çizgisinin bir devamı olarak görmüş ve bu iki sûfî hakkında övücü ifadeler kullanmıştır.⁸ Bunu; Attâr'ın sözü ile meşgul olan, Hakîm Senâî'nin sözlerinden istifade eder ve onun sözlerinin sırlarını anlar. Senâî'nin sözlerini tam bir ciddiyetle mütâlaa eden de bizim sözlerimizin nurunun sırrına vakıf olur, şeklinde ifade etmiştir.⁹ Senâî ve Attâr, Ahmed Gazzâlî'nin tasavvufî çizgisinde olan sûfilerdir.¹⁰ Hal böyle olunca Hz. Mevlânâ'nın düşüncelerinin yanı sıra yazım üslûbu yönüyle de Ahmed Gazzâlî'nin önemli bir takipçisi olduğu söylenebilir.

İkinci olarak, *Mesnevî*'nin kendini kabul ettirmesi yani model olması maddesi ile alakalı yönü ise şöyle açıklanabilir: Hazret-i Mevlânâ, ilmî kişiliğinin yanı sıra kemal ehli bir sûfî'dir de. Hal böyle olunca eseri *Mesnevî*'de bu

⁵ Sipehsâlâr, Mecdüddîn Ferîdûn b. Ahmed, *Terceme-i Risâle-i Sipehsâlâr be-Menâkıb-ı Hazret-i Hudâvendigâr*, trc.: Midhat Behârî Husâmî, Dersâadet: Selânik Matbaası, 1331, s. 30.

⁶ Detaylı bilgi için bkz. Semih Ceyhan, İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi, (UÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi,

Bursa, 2005), s. 376-391; 376-377. Süleyman Gökbulut ise ilk Mesnevî şarihlerinden olan Harezmi'nin Mevlana'nın sadece babası değil Şems-i Tebrizî kanalıyla da Kübrevîliğe bağlandığı görüşünü "her ne kadar şüpheli olsa da" kaydıyla aktarmaktadır. Süleyman Gökbulut, "Kemâleddîn Hüseyin Harezmi ve Yarım Kalmış Farsça Mesnevî Şerhi", *Sûfî Studies*, sa. 8, s. 41.

⁷ Bkz. Osman Nuri, Küçük, *Mevlânâ'ya Göre Manevi Gelişim, -Benliğin Dönüşümü ve Mi'râcı-*, İnsan yay., İstanbul: İnsan yay., 2009, s. 660-665.

⁸ Semih Ceyhan, "Mesnevî", *DİA*: Ankara, 2004, c. XXIX, s. 327.

⁹ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I*, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul: Hürriyet yay., 1973, c. I, s. 256, 423.

¹⁰ Süleyman Uludağ, "Ahmed el-Gazzâlî", *DİA*: İstanbul, 1989, c. II, s. 70.

husus tezahür etmiş ve eser, şeriat-tarikat ve hakikat sırlarını içeren bir mahiyette kaleme alınmıştır. Özellikle Hazret-i Mevlânâ'nın sülûkü, ebrâr ve şuttâr yolu olarak ifade edilen her iki tarz üzere de vukû bulunca her iki yol erbabı salıklar için de rehnümâ/mürşid olmuştur. Hazret-i Mevlânâ, Şems öncesi ebrâr yolu olarak adlandırılan tarîk üzere nefsin tezkiyesi ile meşgul olurken, Şems'le karşılaşması ile aşk yoluna sülûk etmiş ve âdeta yanmaya hazır olan fitil ateşlenmiştir. Dolayısıyla Mevlânâ hem ebrâr yolu hem de şuttâr yolu ile sülûk etmiştir. Eseri *Mesnevî* de her iki yolu beyân eden bir eserdir.¹¹ Şeyh Gâlib'in şu ifadeleri bu hususu desteklemektedir: "Belki bi'l-cümle ebyât-ı *Mesnevî* remzen ve tasrîhen Nakşibendiyye ve Halvetiyye ve sâir turruk-ı sûfiyyenin usûlünü beyân olduğu, inde'l-kül müselleme bir ma'nâdır."¹²

Üçüncü olarak ise, ikinci maddenin sonucu olarak da değerlendirilebilecek olan *Mesnevî* üzerine *münbit bir şerh-hâşiye literatürünün* oluşmasıdır. Hz. Mevlânâ'nın eser-i muhalledi olan *Mesnevî*'nin oldukça verimli bir şerh geleneğinin konusu olduğu görülmektedir. Batı'da daha çok "founding text", ülkemizde ise son zamanlarda "kurucu metin"¹³ şeklinde kavramlaşmaya başlayan temel eserlerin/klasiklerin özelliklerinden birisi, üzerlerine çok sayıda şerhin yazılmış olmasıdır. Şöyleki, bir ilmin ilimleşme sürecini takip eden dönemlerde o ilim dalının klasik diye ifade edilen eserlerinin yazıldığı görülmektedir. Bunlar bir yönüyle eskinin bir devamı olmakla birlikte üslup ve muhtevâ bakımından yeni terkipleri hâvî olup eskiye mürâcaatı azaltan eserlerdir. Bu tür eserlerin artık o ilim dalı için başvuru kaynağı eserler haline gelip çok sayıda şerh-hâşiye ve intihâb-ihisâr çalışmasına konu olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kelâm ilminden *Akâid-i Neseî* veya Mantık ilminden *İsâgûcî* ve Fıkıh ilminden *Hidâye* klasik eserlere örnek verilebilir. Bu tür eserlerin telif tarihlerine bakılacak olursa *daha çok* ilimlerin teşekkül dönemi olan II.-IV. asırlardan ziyade VI.-VII. asırlarda telif edildiği görülmektedir. Bu noktada Tasavvuf İlminde kendisinden sonra çığır açan eserlere bakıldığı zaman da benzer hususlar dikkat çekmektedir. Bu bağlamda; *Mesnevî*, *Füsûsu'l-Hikem*, *Miftâhu'l-Gayb*, *Nazmü's-Sülûk*, *Kasîde-i Hamriyye*, *Hikem-i Atâiyye* ve *Pend-nâme* bu tarz eserlerden sadece bir kaçıdır. Muhakkak buraya eklenebilecek

¹¹ Bkz. Ali Çoban, *Cezire-i Mesnevi ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûkü*, NEÜSBE, (Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2014), s. 8, 172-175. Ayrıca bkz. Ahmet Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, haz: S. Eraydın-M. Tahrallı, İstanbul: Gelenek Yay., 2004, c. I, s. 93.

¹² Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 20

¹³ Şerh ve hâşiyelerin yazılma sebepleri bağlamında "kurucu metinleri" ele alan ve şerhlerle irtibatına değinen bir çalışma için bkz. Mesut Kaya, *Şerh ve Hâşiyeleri Bağlamında el-Keşşâf'ın Tefsire Etkileri Tefsir Tarihine Bibliyografik Bir Katkı*, Ankara: İlahiyat Yay., 2015, s. 66-80.

çeşitli eserler vardır. Ancak burada maksat farklı coğrafyalardaki Tasavvufi muhitlerde çokça okunup üzerlerine şerhler yapılmış klasik eserlere temas etmektir.¹⁴

Bu minvalde *Mesnevî*'ye bakıldığı zaman *Mesnevî*'nin fevkalade bir şerh geleneğine sahip olduğu görülmektedir. Bu şerh geleneği *Mesnevî*'nin Farsça olması hasebiyle İran-Hind alt kıtası ile sınırlı kalmamış, başta Anadolu, Balkanlar, Şam, İran ve Hindistan olmak üzere neredeyse tüm İslam coğrafyasına yayılmıştır. Ayrıca şârihlerin âidiyeti de sadece sûfiyeden ibâret olmayıp hem ilmiye (Molla Fenârî-Musannifek gibi) hem kalemiye (Sarı Abdullah Efendi-Abidin Paşa gibi) hem de sûfiyededir (Sürûrî-Ankaravî-Molla Murad vs.). Hal böyle olunca bir şeyin devamı olan *Mesnevî*, ber vech-i mûtâd kendisi de değişik mekân ve zamanlarda kıymetini asırlar boyu devam ettirmiş ve geride çok ciddî bir şerh-hâşiye literatürü bırakarak klasik olma vasfını hak etmiştir. Dolayısıyla çalışmamızın ikinci basamağı olan Bosna'lı şârihler hususu bu vasfa delâlet eden bir unsur olarak düşünölmektedir. Yani klasik bir eser olan *Mesnevî*, Bağdat'tan Horasan'a İstanbul'dan Bosna'ya muteber bir eser olarak şerhlere konu olmuştur. Şimdi, Bosnalı şârihlere atfedilen *Mesnevî* şerhlerinin aidiyeti ve tahliline geçelim.

2. Bosnalı Bazı *Mesnevî* Şârihleri

Aşağıda ele alacağımız üç Bosnalı isim de 16. yüzyılın sonu veya 17. yüzyılın ortalarında yaşamışlardır. Bu zaman dilimi aynı zamanda *Mesnevî* üzerine yapılan şerhlerin hem kemmiyyet hem de keyfiyet bakımından çoğalıp farklılaştığı zaman dilimine rastlamaktadır. Bu şerhleri, zamanın cârî entelektüel durumuna alaka göstermek olarak değerlendirmek de mümkündür.

2.1. Sûdî Bosnevî

XVI. yüzyıl Osmanlı âlimlerindedir. Özellikle Farsça'ya olan derin vukûfiyetiyle Hâfız *Dîvânı*, *Bostan*, *Gülistan*, *Mesnevî* ve *Lûgat-ı Şâhidî* gibi eserlere yazdığı şerhleriyle meşhur olan Sûdî, Bosna asıllıdır.¹⁵ İlk eğitimini

¹⁴ İbû'l-Fâriz'ın *Hamriyye ve Tâiyye* kasidelerinin şerhleri bir örnek olarak zikredilebilir. Horasan'da Molla Câmî, Kuzey Afrika'da İbn Acibe, Ortadoğu'da Nablûsî, İran'da Emir Kebîr Hemedânî, Anadolu'da İdris-i Bitlisî, İbn Kemâl, Uşşâkîzâde ya da Dâvûd-ı Kayserî.

¹⁵ Nev'îzâde Atâî, *Hadîkatü'l-Hakâik Fî Tekmileti's-Şekâik, Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri* - içinde- haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı yay., 1989, s. 332; Mehmed b. Mehmed el-Bosnevî el-Hâncî, *el-Cevherü'l-esnâ fî terâcimi ulemâi ve şuarâ-i Bosna*, tah.: Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Hicr yay., 1992/1413, s. 101; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 432.

muhtemelen memleketine yakın bir belde olan Foça'da aldıktan sonra Saraybosna'ya gitmiş, daha sonra İstanbul'a geçerek yükseköğrenimini tamamlamıştır. *El-Cevheru'l-Esnâ*'da ise memleketinin ardından Farsça sevgisi sebebiyle doğrudan Doğu'ya gittiğini belirtmiştir.¹⁶ Sûdî, Diyarbakır'da meşhur âlim Molla Muslihuddîn-i Lârî'nin derslerine katılmıştır. Ardından Dimaşk'a geçerek Halîm-i Şîrvânî'den *Gülistân*'ı okumuş, Sabûhî-i Bedahşî ve Hüseyin-i Harizmî'nin derslerine devam etmiştir. Bağdat, Kûfe ve Necef'te birkaç yıl kalarak tahsilini sürdürmüştür.¹⁷

Sûdî'nin *Mesnevî* üzerine bir şerhinin bulunduğu eski ve yeni birçok kaynakta yer alır.¹⁸ Biz, yazmalar.gov.tr; İslam Araştırmaları Merkezi Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı ve Mevlâna Müzesi Kütüphanesi kataloglarında yaptığımız taramalarda bir adet eksik nüshası dışında şerhin başka bir nüshasına rastlayamadık. Tespit ettiğimiz nüsha ise İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, no: 451'de bulunan VI. cildin eksik bir parçasıdır. Bu nüsha hakkında İsmail Güleç, Mustafa Koç'la yaptığı bir sohbet, onun kendisine bunun muteber bir nüsha olmama ihtimalinden bahsettiğini aktarmıştır.¹⁹ İhtiyat kaydını koyarak biz de aynı görüşü paylaştığımızı ifade edelim. Zira Sûdî'nin şerh üslubuna bakıldığı zaman "klasik bir şerh üslubu" göstermektedir. Diğer şerhleriyle buradaki şerhin farkının görülmesi amacıyla onun diğer eserlerinden ve atfedilen *Mesnevî* şerhinden bir parça vermek uygun olacaktır.

Sâdî Şîrâzî'nin *Bostan* adlı eseri üzerine Sûdî şerhinden genel şerh üslûbunu gösteren kısa bir örneğe bakalım.

مشقت بحد نهایت رسید

نبینی سختی بغایت رسید

Nebînî, fi'li muzâri', müfred muhâtab, istifhâmı mutazammın görmez misin demektir. Ki harf-i beyân; sahtî, yâ-yı masdarla şiddet mânâsınadır. Bâ'lar harf-i silâdır. **Mahsûl-i beyt:** Görmez misin ki şiddet ü zahmet gâyete

¹⁶ Hâncî, *el-Cevheru'l-Esnâ*, s. 101.

¹⁷ Muhammed Aruçi, "Sûdî Bosnevî", *DîA*, İstanbul, 2009, c. XXXVII, s. 466.

¹⁸ Bkz. Atâî, *Hadîkatü'l-Hakâik*, s. 332; Hâncî, *el-Cevheru'l-Esnâ*, s. 102; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 432; Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul: İnkılâp Yay., 2006, s. 140; Aruçi, "Sûdî Bosnevî", c. 37, s. 466. Nev'îzâde Atâî'nin daha çok tanınan Hâfız *Dîvân*'ı, *Gülistan* ve *Bostan* şerhleri değil de *Mesnevî* şerhinden bahsetmesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte Hâfız *Dîvân*'ının, *Gülistan* ve *Bostan*'ın çok sayıda nüshası varken *Şerh-i Mesnevî*'nin nüshasının bulunamaması ya da en azından kataloglara girmemiş olması ayrıca dikkat çekicidir.

¹⁹ İsmail, Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul: Pan Yay., 2008, s. 182.

erişdi. Meşakküt ü belâ hadd-i nihâyete yetişdi. **Yâni**, katılıktan halkın tâkati, tâk oldu ki sabra çâreleri kalmadı.²⁰

Şimdi de, bir diğér şerhi olan *Gülistan* şerhinden de kısa bir parçaya bakalım:

Ân kes ki tevangeret nemî gerdânet û maslahat-i tû ez tû bihter dâned

Tevânger, kuvvet ve kudret sâhibi demektir ve “tâ” zamîr-i hitâbdır. Gerdâned, fi’l-i muzârî müfred gâibdir, gerdânîden’den, tasyîr ma’nâsına sâbikan mezkûr olan gibi. **Mahsûl-i beyt:** Ol kimse ki seni ganî eylemez **yâni** Allah Tealâ seni ağniyâdan ve sâhib-i servetden eylemez ol senin maslahatını ve sana lâîyk ve muvâfık olanı senden yigrek bilir. Zîrâ herkes gınâya tahammül eylemez. Fakîr-i rik-nişîn (?) gibi sâbikan murûr eyledi.²¹

Mukayese açısından ona ait olduğı iddia edilen *Mesnevî* şerhinden bir beyit verelim:

عشق قهارست ومن مقهور عشق

Aşk, kahrhâr ve gâlib-i mutlakdır ve ben aşkın makhûr ve mağlûb-i mutlakıyım. Bir vecihle ki benden kudret ve ihtiyâr bilküllüyye ref’ olmuşdur.

چون شكر شیرین شدم از شور عشق

Lâ cerem bizzarûre aşkın şûr u melâhatinden bir şeker gibi şirin oldum. Murâd, İslâm’a ve Fâhrü’l-enâma sallallâhu aleyhi ve sellem olan aşk ve muhabbet sebebi ile küfrün zulmet ve kabâhat ve şeâmet, murâd, tenin levsinden pâk olub²² إنما المشركون نجس, zümresinden necât bulub Hakk Sübhânehû ve Teâlâ Hazretinin huzûrunda kadr ü i’tibâr buldum demektir.²³

Aidiyeti kesin olan yukarıdaki iki eser de görüldüğü üzere önce gerekli görüldüğü kadar sarf ve nahiv açısından beytin tahlili yapılmakta, ardından da beytin manası “mahsûl-i beyt” ibaresi ile verilmektedir. Şerh kısmı ise “yâni” denilerek yapılmaktadır. Ancak *Mesnevî* şerhinde ne beytin sarf ve nahiv tahlilleri ne de onun üslûbu olan mahsûl-i beyt ifadesi kullanılır, doğrudan beytin anlamına geçilir. Şerh usûlünün farklı olduğı hemen göze çarpmaktadır. Ayrıca her iki muteber şerhte de Sûdî beyti tamamen verir, mezkûr *Mesnevî* şerhi ise mısra mısra şerh usûlü benimsemiş ve neredeyse hiç dilsel tahlillere

²⁰ Sûdî, *Bosnevî, Şerh-i Bostân*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288, c. I, s. 227

²¹ Sûdî, *Bosnevî, Şerh-i Gülistan*, İstanbul: el-Hac Muharrem Efendi Matbaası, 1291, s. 289.

²² Tевbe, 9/28.

²³ Sûdî (ye atfedilen şerh), *Sûdî’nin Mesnevî Şerîf Şerhi*, İBB Atatürk Kitaplığı, Bel Yz K0451, 5a-b.

yer verilmemiştir. Netice olarak kanaatimiz şerhin Sûdî'ye ait olmadığı yönündedir.

2.2. Ali Dede Bosnevî (v. 1008)

XVI. yüzyıl Halvetî şeyhlerinden Bosna'nın Mostar ilinden Ali Dede'ye *Mesnevî*'nin dîbâce kısmının bir şerhi nispet edilmektedir. İlgili nüsha, İBB, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 125 numarada bulunmaktadır. Ancak eseri incelediğimiz zaman eserin İlmî Dede el-Bağdâdî'ye ait olan *Dîbâce-i Mesnevî* şerhi olduğunu gördük. İlmî Dede'nin isminin, yazım yakınlığı sebebiyle Ali Dede şeklinde okunduğunu ve bundan kaynaklanan bir hatanın kataloglara girdiğini düşünmekteyiz. Dolayısıyla Ali Dede Bosnevî'nin *Mesnevî* dîbâcesini şerhettiği bir eseri yoktur. Ancak yine de kısa bir parçayı mukayeseli olarak aktarmak istiyoruz: Önce Ali Dede Bosnevî'ye atfedilen şerhten bir kısım:

“Ve hüve fikhullâhî'l-ekber:

Yâni, âlem-i maânîye sülûk eyleyen sâliklerin irşâdiçün Allâh Teâlâ'nın ziyâde büyük ve azîm fikhıdır. Ve fikh-ı asğar ki, fukahâ-yı medrese fikhıyyâtıdır. Âlem-i ecsâm ve suver-i hâk memâlikinin imâreti zabtı için müberhen olmuşdur. Ol dahi hucetullâhi zâhirdir ve dırâşân-ı bâhirdir. Şöyleki, ahkâm-ı fikhıyyâtın zâhir âsârını, âsî ve câhil kâfir olduğu gibi bu fikh-ı ekber ki *Mesnevî*'dir münkiri, mahrûm ü matrûd ü târik[i] mahcûb ü mahzûldür.”²⁴

Şimdi de İlmî Dede'nin Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 15 Hk 174/3 numarada bulunan *dîbâce-i Mesnevî* şerhinden aynı kısmı aktaralım:

“Ve hüve fikhullâhî'l-ekber:

Yâni, âlem-i maânîye sülûk eyleyen sâliklerin irşâdi için Allâh Teâlâ'nın ziyâde büyük ve azîm fikhıdır. Ve fikh-ı asğar ki, fukahâ-yı medrese fikhıyyâtıdır²⁵. Âlem-i ecsâm ve suver-i hâk memâlikinin imâreti zabtı için müberhen olmuşdur. Ol dahi hucetullâhi zâhirdir ve dırâşân-ı bâhirdir. Şöyleki, ahkâm-ı fikhıyyâtın zâhiren târiki, âsî ve câhid kâfir olduğu gibi bu fikh-ı ekber ki *Mesnevî*'dir münkiri, mercûm ü matrûd târik[i], mahcûb ü mahzûldür.”²⁶

²⁴ İlmî Dede, *Şerh-i Dîbâce-i Mesnevî-i Şerîf el-Latîf*, İBB, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, no: 125, 30b.

²⁵ İbâre metinde “fukahâtıdır” şeklindedir. 107a.

²⁶ Bağdâdî, İlmî Dede, *Şerh-i Dîbâce-i Mesnevî*, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 15 Hk 174/3, 106b-107a.

Görülebileceği üzere iki metin arasındaki farklılık istinsah düzeyinde olup yeni bir şerh değildir.

2.3. Abdullah Bosnevi

Abdullah Bosnevî, XVII. yüzyıl Melamilîği'nin önde gelen simalarından dır. Velûd bir müellif olan Abdullah Bosnevî'nin pek çok eseri arasında *Mesnevî* üzerine de şerhleri bulunmaktadır.

Abdullah Bosnevî'nin çağdaşı olan tabakât yazarı Şeyhî Mehmed Efendi (v. 1044/1634), “Şeyh-i Ekber’in *Fusûsu’l-Hikem*’ini Türkî lisânla şerh ettikten başka *Mesnevî-i Mevlevî*’den aşka müteallık 366 beyti intihâb ve Türkî nazm ile şerh eyleyip *Cezîre-i Mesnevî* tesmiye etmiştir”²⁷ ifadelerinden *Şerh-i Cezîre*’sinden döneminde haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Bosnevî’nin diğer bazı eserleri hakkında bilgi veren Katip Çelebi, onun *Mesnevî* üzerine yapmış olduğu şerhler hakkında bilgi vermez. Bursalı Mehmet Tahir Bey ve Bağdatlı İsmail Paşa aynı eseri farklı isimlerle de olsa kaydetmişlerdir.²⁸ Netice olarak Bosnevî’nin *Mesnevî* üzerine yapmış olduğu şerhlerin az bilindiği ve fazla yaygınlaşmadığı söylenebilir. Bunlardan *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü’l-Mesnevî* ve *Şerh-i Beyt-i Mesnevî*’nin bugün elimizde nüshası bulunurken, *Cezîre-i Mesnevî* şerhinin hatimesinde bahsettiği *Mesnevî*’nin ilk üç cildine yapmış olduğu şerhin nüshası henüz elde bulunmamaktadır.

2.3.1. *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü’l-Mesnevî*²⁹

Bu eser, XVI. yüzyılın önde gelen Mevlevî şeyhlerinden Yûsuf Sîneçâk’ın (v. 953/1546) *Mesnevî*’den 366 beyti seçmek suretiyle oluşturduğu *Cezîre-i Mesnevî* isimli antolojik bir eserdir. Bu antoloji, önce İlmî Dede (v. 1020/1611) daha sonra ise Abdülmecîd Sîvâsî (v. 1049/1639), Abdullâh Bosnevî (v. 1054/1644), İbrâhîm Cevrî (v. 1065/1654) ve Şeyh Gâlib (v. 1213/1799) tarafından şerh edilmiştir.

Abdullah Bosnevî’nin *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü’l-Mesnevî* isimli manzum şerhi ise kendisinden önce yazılmış olan İlmî Dede şerhini merkeze alan

²⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi’u’l-Fudalâ*, I/146. Şeyhî’nin verdiği bilgilerin bir kısmında yanlışlıklar olsa da eserden döneminde haberdâr olması bizi ilgilendiren yöndür.

²⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I/60-62, 62; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Ârifîn*, I/476-477, 476.

²⁹ Eserin ismi –muhtemelen- müellif hattı olan Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 9262 nolu nüshada bu şekilde geçmektedir. Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Çoban, *Cezire-i Mesnevi* ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûkü, s. 112-122.

bir şerhtir. Yani İlmî Dede'nin şerhini nazmen şerh ederek âdetâ eseri güncellemiştir. Bağdatlı İlmî Dede'nin şerhinin tarihi 979 yılı iken Bosnevî bunu 1038 yılında şerh etmiştir.³⁰

Bosnevî, *Mesnevî*'nin müellifi olan Mevlânâ'yı "hakikatler deryası" ve "ilimler madeni" olarak görür.³¹ *Cezîre-i Mesnevî*'yi oluşturan Sîneçâk için, "kâmil", "ârif" ve "âşik-ı sâdik"³² nitelemelerinde bulunur. Kendi şerhinde merkeze almış olduğu şerhin sâhibi İlmî Dede'yi ise "merd-i fâzıl", "vâkîf-ı esrâr u râz-ı *Mesnevî*" ve "merd-i kâmil"³³ gibi vasıflarla anar. Bu nitelemelerden, Bosnevî'nin şerhi için neden bu eserleri seçtiği anlaşılabilir.

Bosnevî'nin şerhinde takip ettiği *usûl*, şerhin manzum yapısı sebebiyle nesir şeklinde telif edilmiş şerhlerden farklıdır. Şerhte Farşça beyit zikredildikten sonra, beytin manasının verildiği beyitle başlanır sonra da İlmî Dede şerhinde zikredilen unsurlar nazmen tekrar ifade edilir. Ancak bunları daha geniş olarak nazm eder ve o bağlamda kendi görüşlerini de ekler.³⁴

Bosnevî şerhinin bir özelliği, diğer *Cezîre-i Mesnevi* şerhlerine nazaran Ekberî ekolün dili ve görüşlerine daha geniş şekilde yer vermesidir. Ekberî terminoloji ve düşüncelerle *Mesnevî*'nin şerh edilmesi geleneğinin tarihi daha eskilere dayansa da bu da bir katkı olarak zikredilmelidir.³⁵ Bunun arka planında ise, İbnü'l-Arabî'yi ve Mevlânâ'yı aynı hakikati farklı dillerde ve tarzlarda terennüm eden kâmillikler olarak görme hususu bulunmaktadır. Bosnevî öncesi bu düşüncede olan sûfler olarak bir Nakşî olan Abdurrahmân-ı Câmî³⁶ (v. 898/1492) ve bir Halvetî olan Şeyh Şâbân-ı Velî³⁷ zikredilebilir. *Mesnevî*'nin Ekberî görüşler ışığında şerh edilmesi bir sonraki başlıkta verilecek risalede daha barizdir.

³⁰ Çoban, *Cezîre-i Mesnevi ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûkü*, s. 79

³¹ Nite olmuşdur o Mevlânâ-yı Rûm

Ol hakâyık bahri ol kân-i ulûm

Bosnevî, *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü'l-Mesnevî*, 97b.

³² Bosnevî, *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü'l-Mesnevî*, 1b.

³³ Bosnevî, *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü'l-Mesnevî*, 1b-2a.

³⁴ Bkz. Çoban, *Cezîre-i Mesnevi ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûkü*, s. 116-117.

³⁵ Detay ve örnek için bkz. Çoban, *Cezîre-i Mesnevi ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûkü*, s. 68, 91-92, 120.

³⁶ Bkz. Abdurrahman, Acer, "Abdurrahman Câmî'nin Hayâtının İlmî-İrfânî Vechesine Kısa Bir Bakış", *Molla Câmî'de Varlık*, ed. Abdurrahman Acer-Şamil Öçal, İstanbul: Litera yay., 2016, s. 19.

³⁷ Abdülmecîd Sivâsî, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2453, 10a.

2.3.2. Şerhu'l-Beyti'l-Vâhid Mine'l-Mesnevî / Şerh-i Beyt-i Mesnevî³⁸

Abdullah Bosnevî tarafından *Mesnevî*'nin tek bir beyti üzerine yazılmış olan birkaç varaklık bir risaledir. Şerhe konu olan beyit,

گفت المعنى هو الله شيخ دين بحر معنيهاى رب العالمين³⁹

beytidir. Eserin yazım amacını iki husus oluşturur. Birincisi, “Mânâ Allah”tır hükmünden hareketle, Allah isminin âlemlerle irtibatı açısından diğer esmâ-i ilâhiyye ile olan ilişkisi, ikinci husus ise beyitte geçen “şeyh-i dîn”in kim olduğudur.⁴⁰ Bosnevî, *Mesnevî*'den tek beyit üzerine yaptığı bu şerhini İbnü'l-Arabî ve Konevî'nin görüşleri doğrultusunda kaleme almıştır. Semih Ceyhan, Osmanlı *Mesnevî* şerh geleneğinin, özellikle ilahi isimler, ruh-beden ilişkisi ve varlık mertebelerine delalet eden beyitlerde Konevî'nin eserlerine atıflar yapılarak Mevlânâ düşüncesinin metafiziksel boyutlarının Konevî vasıtasıyla keşfedilmeye çalışıldığını belirtmektedir.⁴¹ Ceyhan'ın tespitinin isabetli olduğu Bosnevî'nin bu kısa şerhinde bâriz bir şekilde görülmektedir.

Bosnevî burada, mana Allah'tır, sözünden hareketle ilâhî isimler arasındaki irtibatı ve yine beyitte geçen ifadeden hareketle “şeyh-i dîn” kavramını inceler. Birinci kısımda, Allah ismini Ulûhiyet mertebesi açısından ele alarak, Allah isminin, küllî ve mutlak mana olduğu için âlemlerden ganî/münezzeh olduğunu belirtir. Bir diğer yönden ise Allah isminin âlemlerin Rabbi olması yönüyle, yani ilahi isimler yönüyle ele alarak her bir ilahi ismin Zât'a delâlet eden ortak yönleri olduğu gibi kendisini diğer esmâdan ayıran özel manası olan yönünün de varlığını belirtir.⁴² Şerhte Bosnevî, “Şeyh-i Dîn” ifadesine özel önem verir ve bu terimin tesadüfen kullanılmış bir terim olmadığını vurgular. Yani şeyh-i dîn olacak kimselerde bazı vasıfların olması gerektiğini ve Hazret-i Mevlâ'nın her ne kadar *kamil*, *şühud* ve *marifet sahibi* birisi olsa da beyitte zikrettiği görüşü kendisinden değil de “şeyh-i dîn”den alıntılanmayı uygun gördüğünü ifade eder ve şeyh-i dîn'in özelliklerini şöyle bildirir:

“Şeyh-i Dîni şol kimseye itlâk ederler ki ahkâm-ı dîniyye ile mütehallık ola ve 'ubûdiyyet-i mahza ile mutehakkık olub ânın bâtını sûret-i ilâhiyye ile

³⁸ Eserin bilinen iki nüshası şunlardır: Süleymaniye, Hacı Mahmud Efendi, 2396, 10a-15b; Nuruosmaniye, 4896, 152b-155b.

³⁹ *Mesnevî*, I/3338.

⁴⁰ Bosnevî, *Şerh-i Beyt-i Mesnevî*, Süleymaniye, Hacı Mahmud Efendi, 2396, 10a-15b.

⁴¹ Semih, Ceyhan, “Osmanlı Mesnevî Şerhçiliğinde Sadreddin Konevî Tesiri”, *I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri*, Konya, 2008, s. 55.

⁴² Bosnevî, *Şerh-i Beyt-i Mesnevî*, 10a-10b.

mücellâ ve zâhiri ahkâm-ı dîniyye ve evâmîr-i şer'îyye ile müzeyyen ve mu-saffâ olub dîn-i ilâhî ve şer'-i nebevîde min 'indillâh nâsa muktedâ ve hâdî ola. Her ârife ve her âlime şeyh-i dîn itlâk etmezler"⁴³

Sonra da Hz. Mevlânâ'nın bu ifadeyi söylediği zaman diliminde tarife uyan şeyh-i dîni "Konevî" olarak şöyle tespit eder:

"Ve ol devirde Sadreddîn-i Konevî gibi Rabbu'l-âlemînin maânî ve hakâyıkı mazharı bir ferd dahi yokdu ki ânın üzre şeyh-ı dîn takdîm oluna."⁴⁴

Bu risalenin kaynaklarına bakıldığı zaman da Mevlânâ düşüncesinin İbn Arabî-Konevî ekseninde şerh edildiği ortaya çıkar.

İbn Arabî, *Fütûhât- Mekkiyye*, (11b (derkenâr), 14a, 15b).

İbn Arabî, *Füsûsu'l-Hikem*, (11b).

Konevî, *Miftâhu'l-Gayb*, (13a).

Konevî, *en-Nefehâtü'l-İlâhiyye*, (13b).

Konevî, *Kırk Hadis Şerhi*, (12a).

2.3.3. Mesnevî'nin İlk Üç Cildinin Şerhi

Abdullah Bosnevî'nin bu iki risalesinden başka bir de *Mesnevî*'nin ilk üç cildine şerh yazdığını *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü'l-Mesnevî* adlı eserinin hatimesindeki ifadelerinden anlamaktayız. O burada; *Mesnevî*'nin üçüncü cildinin şerhinden sonra artık hiçbir şey yazmıyorken, sırların örtüsünü açmıyorken bir gün bir muhibbin teşviki ile bu *Cezîre*'nin nazmına koyulduğunu söylemektedir.⁴⁵ Ancak yaptığımız taramalarda Bosnevî'nin böyle bir şerhine ulaşamadık. Bu eser henüz kataloğlara girmemiş olabileceği gibi, özel bir arşivde de bulunuyor olabilir. Bosnevî'nin yaşadığı dönem, *Mesnevî* üzerine oldukça fazla şerhin yapıldığı münbit bir dönemdir. Ayrıca Ankaravî ile aynı dönemde yaşamış olması bu eserin dili ve terminolojisi hakkında merak uyandırmaktadır.

SONUÇ

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin Ahmed Gazzâlî-Senâî-Attâr vasıtasıyla gelenekle irtibatlı bulunduğu, Hazret-i Mevlânâ'nın sülûk tecrübesini eserine yansıtmasıyla model teşkil ettiği ve kendisinden sonra anlaşılması için yoğun bir

⁴³ Bosnevî, *Şerh-i Beyt-i Mesnevî*, 13b-14a.

⁴⁴ Bosnevî, *Şerh-i Beyt-i Mesnevî*, 14a; 13b.

⁴⁵ Bosnevî, *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü'l-Mesnevî*, 240a-240b.

şerh geleneğine zemin hazırladığı için de eserinin bir klasik eser vasfını haiz olduğu görülmektedir.

Kurucu metin olarak *Mesnevî*'nin değişik mekân ve zamanlarda kıymetini asırlar boyu devam ettirdiği görülmektedir. Söz konusu eser üzerine yapılan farklı dil ve özelliklerdeki çok sayıda şerh bunun en önemli göstergelerindedir. Bosnalı şarihlerin bu muhalled esere yaptıkları şerhler de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Yani klasik bir eser olan *Mesnevî*, Bağdat'tan Horasan'a İstanbul'dan Bosna'ya birçok şerhe konu olmuştur.

Burada çalışmanın temelinde bulunan şârihlerden Sûdî, şârih olmakla birlikte şerhin elde *muteber* bir nüshası bulunmamaktadır. Ona ait olduğu iddia edilen nüsha -yüksek bir ihtimalle- ona ait değildir. Şârih olarak görünen diğer bir isim olan Ali Dede Bosnevî ise *Mesnevî* şârihi değildir. Şerhin sahibi Bağdatlı İlmî Dede olup isimlerinin yazım yakınlığı sebebiyle kataloglara bu şekilde girmiştir. Dolayısıyla Bosnalı Ali Dede Halvetî'nin *Mesnevî* şârihi olmadığını söylemeliyiz. Abdullah Bosnevî'nin ise biri henüz kayıp olmak üzere üç adet şerhi bulunmaktadır. Bunlar, *Cezîre-i Mesnevî* adlı seçkiye yaptığı manzum şerh, *Mesnevî*'nin tek beyti üzerine yazılmış *Şerh-i Beyt-i Mesnevî* ve de *Mesnevî*'nin ilk üç cildine yapmış olduğu elde bulunmayan şerhtir.

KAYNAKÇA

Acer, Abdurrahman, "Abdurrahman Câmî'nin Hayâtının İlmî-İrfânî Vechesine Kısa Bir Bakış", *Molla Câmî'de Varlık*, ed. Abdurrahman Acer-Şamil Öçal, İstanbul: Litera yay., 2016.

Aruçi, Muhammed, "Sûdî Bosnevî", *DİA*: İstanbul, 2009, c. XXXVII.

Atâî, Nev'îzâde, *Hadîkatü'l-Hakâik Fî Tekmiletî'ş-Şekâik, Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri* -içinde-haz.: Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı yay., 1989.

Bağdâdî, İlmî Dede, *Şerh-i Dîbâce-i Mesnevî*, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 15 Hk 174/3.

....., *Şerh-i Dîbâce-i Mesnevî-i Şerîf el-Latîf*, İBB, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, no: 125.

Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, haz.: Kilisli Rifat Bilge - İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, İstanbul, 1951 (I. cilt).

Bosnevî, Abdullah, *Şerh-i Beyt-i Mesnevî*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, 2396.

....., *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü'l-Mesnevî*, Beyazıt Devlet Ktp.,no: 9262.

Bosnevî, Sûdî, *Şerh-i Bostân*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288, c. I.

....., *Şerh-i Gülistan*, İstanbul: el-Hac Muharrem Efendi Matbaası, 1291.

Bosnevî, Sûdî, (nispet edilen şerh), *Sûdî'nin Mesnevî Şerîf Şerhi*, İBB Atatürk Kitaplığı, 451.

Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz.: A. F. Yavuz -İ. Özen, İstanbul: Meral yay., t.y., c. I.

Cehajic, *Dzermal*, "Nakşibendî Tarikatının Bosna-Hersek ve Genel Olarak Yugoslavya'daki Sosyo-Politik Durumları", çev. H. İbrahim Şimşek, *Dînî Araştırmalar*, Eylül-Aralık 1999, c. 2, sa: 5.

Ceyhan, Semih, "Mesnevî", *DİA*: Ankara, 2004, c. XXIX.

....., "Osmanlı Mesnevî Şerhçiliğinde Sadreddin Konevî Tesiri", *I. Uluslararası Sadreddîn Konevî Sempozyumu Bildirileri*, Konya: MEB-KAM, 2008.

....., İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi, (*UÛSBE*, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2005).

Çoban, Ali, *Cezire-i Mesnevi ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûkü*, (*NEÛSBE*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2014).

Demirli, Ekrem, "Bir Tasavvuf Klasığı Olarak Fusûsu'l-Hikem: İbnü'l-Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'i ve Ekberî Geleneğin Teşekkülündeki Rolü", *İslam ve Klasik*, haz.: Sami Erdem-M. Cüneyt Kaya, İstanbul: Klasik Yay., 2008.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Doğu Mat., 1970.

Eflâkî, Ahmet, *Âriflerin Menkıbeleri I*, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul: Hürriyet yay., 1973.

Esrâr Dede, *Tezkire-i Şuarâ-i Mevleviyye*, Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphanesi, no: 1502.

Evliyâ Çelebi, Mehmed Zillî b. Dervîş, *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, Dersââdet: İkdâm Mat., 1315, c. V.

Gökbulut, Süleyman, "Kemâleddîn Hüseyin Harezmi ve Yarım Kalmış Farsça Mesnevî Şerhi", *Sûfî Studies*, sa. 8.

Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul: İnkılâp Yay., 2006.

Güleç, İsmail, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul: Pan Yay., 2008.

el-Hâncî, Mehmed b. Mehmed el-Bosnevî, *el-Cevheru'l-esnâ fi terâcimi ulemâi ve şuarâ-i Bosna*, tah.: Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Hicr yay., 1992/1413.

Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993, c. III.

Kadri, Hüseyin Kâzım, *Türk Lügati*, İstanbul: Maarif Mat., 1943, c. III.

Kâtip Çelebi, Muhammed b. Abdullâh, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, haz. Muhammed Şerefüddîn Yalıtıkaya-Rifat Bilge el-Kilisî, İstanbul: el-Matbaatü'l-Behiyye, 1360/1941, c. I.

Kaya, Mesut, *Şerh ve Hâşiyeleri Bağlamında el-Keşşâf'ın Tefsire Etkileri Tefsir Tarihine Bibliyografik Bir Katkı*, Ankara: İlâhiyat Yay., 2015.

Konuk, Ahmet Avni, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, haz.: S. Eraydın-M. Tahrallı, İstanbul: Gelenek Yay., 2004, c. I.

Küçük, Osman Nuri, *Mevlâna'ya Göre Manevi Gelişim, -Benliğin Dönüşümü ve Mî'râc-*, İstanbul: İnsan yay., 2009.

Oktay, Ayşe Sıdika, "İslam Ahlak Klasikleri Bağlamında Klasik Nedir?", *İslam ve Klasik*, haz.: Sami Erdem-M. Cüneyt Kaya, İstanbul: Klasik Yay., 2008.

Pelidija, Enes – Emecen, Feridun, "İsâ Bey", *DİA*: İstanbul, 2000, c. XXII.

Sâkıb Dede, Mustafa, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, Kâhire: MatbaatüVehbiyye, 1283, c. II.

Sipehsâlâr, Meccüddîn Ferîdûn b. Ahmed, *Terceme-i Risâle-i Sipehsâlâr be-Menâkıb-ı Hazret-i Hudâvendigâr*, trc.: Midhat Behârî Husâmî, Dersâdet: Selanik Matbaası, 1331.

Sivâsî, Abdülmecîd, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2453.

Şeyhî, Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fudalâ, Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri –içinde-*, İstanbul: Çağrı Yay., 1989, (I. cilt).

Tok, Eda, "Bosnalı Bir Divân Şairinin Gözünden Mevlâna ve Mevlevîlik", *Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri/Proceedings of International Balkan Symposium 5-7 Ekim/October 2012 Isparta-Burdur*.

Uludağ, Süleyman, "Ahmed el-Gazzâlî", *DİA*: İstanbul, 1989, c. II.